

LESZEK SZAFRAŃSKI
Biblioteka Jagiellońska

Realizacja polityki otwartego dostępu na przykładzie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Streszczenie. Celem badań opisanych w artykule było przedstawienie doświadczeń pracowników Biblioteki Jagiellońskiej związanych z wdrażaniem polityki otwartego dostępu na Uniwersytecie Jagiellońskim. Opisane działania skupiają się zarówno na historycznym aspekcie wdrażania polityki, jak i na działaniach kontynuowanych lub podjętych po ogłoszeniu związanych z tym aktów prawnych.

Do zbierania danych zostały wykorzystane metody analizy i krytyki piśmiennictwa oraz studium przypadku, których zastosowanie pozwoliło szczegółowo opisać temat otwartego dostępu do nauki z perspektywy wdrożenia takiej polityki na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Na kanwie zgromadzonych doświadczeń można stwierdzić, że główne problemy we wdrażaniu otwartej nauki na uczelni to słaba znajomość tematu przez pracowników i brak dostatecznego finansowania. Do głównych zalet natomiast należą: nieograniczony dostęp oraz szersze rozpowszechnienie wyników badań i publikacji naukowych.

Słowa kluczowe: otwarty dostęp, otwarta nauka, polityka otwartego dostępu, komunikacja naukowa, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

Wprowadzenie

Otwarta nauka definiowana jest jako darmowe, nieograniczone udostępnianie, przetwarzanie, pobieranie, rozpowszechnianie treści i badań naukowych oraz dzielenie się nimi. Wymienianych jest wiele obszarów otwartej nauki, m.in.: otwarta metodologia, otwarte oprogramowanie, otwarte dane,

otwarty dostęp, otwarte recenzowanie i otwarta edukacja¹. Początki otwartej nauki to działania związane z wdrażaniem otwartego modelu komunikacji naukowej wprowadzanego od końca lat 80. XX wieku². Jednym z podstawowych obszarów realizacji otwartej nauki jest otwarty dostęp, czyli darmowy dla użytkownika, nieograniczony dostęp do publikacji i badań naukowych³. Na początku był on wprowadzany oddolnie przez naukowców i bibliotekarzy, a od początków XXI wieku – na podstawie polityk otwartości ogłaszanych na uczelniach i aktów prawnych ustanawianych na poziomie Unii Europejskiej i w poszczególnych państwach na świecie.

Otwarty dostęp do publikacji i badań naukowych realizowany jest m.in. przez czasopisma i repozytoria⁴. Publikowanie w czasopismach otwartych określa się jako złotą drogę, a w repozytoriach jako zieloną drogę otwartego dostępu. Różnica polega na tym, że w czasopismach autor zgłasza publikację do recenzji, w większości przypadków uiszcza opłatę za wydanie (ang. APC – *article processing charge*) i ostatecznie tekst jest dostępny za darmo dla każdego, kto ma dostęp do Internetu⁵. Poza tym funkcjonuje jeszcze diamentowy otwarty dostęp, nazywany zamienne platynowym. W ramach tego modelu ścieżka publikacyjna w czasopiśmie jest identyczna jak w przypadku drogi złotej z wyjątkiem opłaty, która w tym wypadku nie jest pobierana od autora⁶. W przypadku drogi zielonej autor sam deponuje w repozytorium publikację, która mogła lub nie musiała być wcześniej zrecenzowana⁷. Zadaniem repozytorium, szczególnie działającym na danym uniwersytecie, lub jednostki naukowej są w głównej mierze: długoterminowa archiwizacja, zapewnienie otwartego dostępu do wyników działalności naukowej pracowników⁸ oraz or-

¹ *Otwarta nauka*, 2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Otwarta_nauka [dostęp: 9.08.2022]; UNESCO, *UNESCO Recommendation on Open Science*, Paris 2021, <https://tinyurl.com/2s43pps> [dostęp: 9.08.2022].

² L. Szafrński, *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*, Kraków 2019, s. 52–53, <https://tinyurl.com/5f5f42vz> [dostęp: 30.08.2022].

³ *Otwarty dostęp*, 2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Otwarty_dost%C4%99p [dostęp: 30.08.2022].

⁴ *Ibidem*.

⁵ P. Suber, *Otwarty dostęp*, Warszawa 2014, s. 51–53.

⁶ *Diamond Open Access*, 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_open_access [dostęp: 31.12.2022].

⁷ P. Suber, *Otwarty dostęp*, Warszawa 2014, s. 51–53.

⁸ P. Chand, T.A.V. Murthy, K. Prakash, U. Gohel, *Institutional Repositories, Open Access Movement and OAI-PMH Complaint Software*, Ahmedabad 2004, s. 52, <https://tinyurl.com/yvn6nsku> [dostęp: 7.10.2022].

ganizacja i zarządzanie informacją naukową, w szczególności procesami: gromadzenia, opracowania, przetwarzania, przechowywania i udostępniania zasobów cyfrowych⁹. Jak wskazują niektórzy autorzy, repozytoria powstały jako nowy kanał komunikacji naukowej, alternatywa dla drogiego rynku tradycyjnych wydawców¹⁰. Wiele instytucji naukowych finansujących badania, np. Europejska Rada ds. Badań Naukowych (ang. European Research Council – ERC¹¹), ogłosiło zalecenia deponowania publikacji w repozytoriach. Obecnie na świecie działają 5962 repozytoria¹².

Pierwsze inicjatywy związane z otwartym dostępem powstały w Stanach Zjednoczonych. Można wymienić m.in.: czasopismo „Psycoloquy”, które od 1989 roku udostępniano online, i repozytorium arXiv.org, działające od 1991 roku, udostępniające preprinty publikacji¹³.

Następny krok stanowiły deklaracje otwartego dostępu podpisywane przez naukowców i bibliotekarzy na całym świecie. Podstawowym założeniem tych działań było rozpowszechnienie idei dostępu do publikacji naukowych bez ograniczeń finansowych i technicznych. Pierwsza deklaracja, najbardziej znana, Deklaracja Budapesztańska (ang. Budapest Open Access Initiative), została podpisana w 2002 roku, kolejne to m.in. Deklaracja Berlińska, IFLA Statement on Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation (2003)¹⁴. Oddolny rozwój ruchu otwartego dostępu sprowokował władze europejskie do stopniowego wprowadzania aktów prawnych regulujących przepisy w tym zakresie. W 2007 roku został ogłoszony Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie informacji naukowej w epoce cyfrowej: dostęp, rozpowszechnianie i konserwacja, którego celem było zasygnalizowanie włączenia się Komisji Europejskiej w działania i dyskusję nad zmianą zasad dostępu do informacji naukowej w epoce cyfrowej oraz potrzeby testowania nowych

⁹ U. Poślada, *Rozwój idei otwartej nauki na przykładzie ośrodków uniwersyteckich w Polsce*, „Folia Bibliologica” 2020, t. 62, s. 50.

¹⁰ C. Lynch, *Institutional Repositories: Essential Infrastructure for Scholarship in the Digital Age*, „ARL: A Bimonthly Report” 2003, nr 226, s. 1, 3–5, 7, <https://tinyurl.com/3tttnhe4f> [dostęp: 7.10.2022]; G. Christian, *Open Access Initiative and the Developing World*, „African Journal of Library Archives and Information Science” 2008, t. 18, nr 2, s. 2–3, 8, <https://tinyurl.com/22tanx56> [dostęp: 7.10.2022].

¹¹ A. Adamiec, *Model oceny akademickich repozytoriów instytucjonalnych w Polsce w kontekście otwartej nauki*, Warszawa 2021 (rozprawa doktorska), s. 35, <https://tinyurl.com/3wjxbef4> [dostęp: 9.10.2022].

¹² JISC, *OpenDOAR Statistics*, <https://tinyurl.com/2u95ffek> [dostęp: 9.10.2022].

¹³ L. Szafranski, *Zarządzanie zasobami dokumentów...*, s. 53.

¹⁴ *Ibidem*, s. 40–41.

modeli komunikacji naukowej związanych m.in. z otwartym dostępem do publikacji naukowych¹⁵.

W 2012 roku ogłoszone zostało Zalecenie Komisji z dnia 17 lipca 2012 roku w sprawie dostępu do informacji naukowej oraz jej ochrony, w którym określone zostały konkretne działania, jakie państwa członkowskie Unii Europejskiej powinny wdrożyć w celu zapewnienia otwartego dostępu do publikacji naukowych finansowanych ze środków publicznych¹⁶. W kolejnym roku Parlament Europejski rozporządzeniem z 11 grudnia ogłosił obowiązek zapewnienia swobodnego dostępu do publikacji naukowych finansowanych w ramach programu „Horyzont 2020”¹⁷.

Przełomem w zmianie paradygmatu komunikacji naukowej było ogłoszenie w 2018 roku Planu S, którego głównym celem jest zmiana w publikowaniu naukowym, polegająca na tym, że od 2021 roku wszystkie teksty naukowe finansowane z dotacji publicznych muszą być udostępnione w sposób otwarty bez ograniczeń technologicznych. Nad realizacją Planu S czuwa cOAlition S, organizacja, do której należą instytucje finansujące naukę w Europie¹⁸. Pomimo jasnych deklaracji i warunków przedstawionych przez podmioty finansujące naukę skuteczność realizacji otwartej nauki zależy w głównej mierze od zaangażowania rządów poszczególnych państw, a w szczególności uczelni.

Na podstawie aktów prawnych ogłoszonych na poziomie Unii Europejskiej w poszczególnych krajach zaczęto wprowadzać rekomendacje, zalecenia i obligatoryjne przepisy regulujące otwarty dostęp do nauki, a na uczelniach wdrażać polityki otwartości.

Według Registry Open Access Repository Mandates and Policies (RO-ARMAP) takie polityki zostały ogłoszone w 1113 instytucjach i organi-

¹⁵ Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie informacji naukowej w epoce cyfrowej: dostęp, rozpowszechnianie i konserwacja {SEC(2007)181} /* COM/2007/0056 końcowy */ {SEC(2007)181} /* COM/2007/0056 końcowy */, Bruksela 2007, <https://tinyurl.com/bdeca9x4> [dostęp: 23.09.2022].

¹⁶ N. Kroes, *Zalecenie Komisji z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie dostępu do informacji naukowej oraz jej ochrony (2012/417/UE)*, Dz. Urz. UE 2012, L 194/41, <https://tinyurl.com/mrpn9twp> [dostęp: 23.09.2022].

¹⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1290/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające zasady uczestnictwa i upowszechniania dla programu „Horyzont 2020” – programu ramowego w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1906/2006, Dz. Urz. UE, L 347/81, <https://tinyurl.com/4hamt46u> [dostęp: 23.09.2022].

¹⁸ European Science Foundation, *About Plan S*, <https://www.coalition-s.org> [dostęp: 23.09.2022].

zacjach naukowych działających na świecie¹⁹. Jest to wartość pogładowa, ponieważ zgłoszenia do ROARMAP są dobrowolne. Już ta liczba świadczy jednak o skali zjawiska. Potwierdzają to badania przeprowadzone w latach 2020–2021 przez European University Association. W badaniu ankietowym brały udział 272 uczelnie europejskie. W ponad połowie z nich (54%) funkcjonują polityki otwartości²⁰.

W Polsce pierwsza rekomendacja na poziomie krajowym została ogłoszona w 2015 roku przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (obecnie Ministerstwo Edukacji i Nauki). Zawiera ona, poza wdrażaniem otwartego dostępu do nauki, m.in. zalecenie wdrażania na uczelniach polityk otwartego dostępu i tworzenia repozytoriów naukowych²¹.

Niemniej jednak w Polsce przyjmowanie polityk otwartości nie jest takie powszechne. W latach 2015–2019 zrobiło to 12 uczelni²² na 349 funkcjonujących²³.

Uniwersytet Jagielloński (UJ) jest jedną z tych uczelni, w których została wprowadzona polityka otwartego dostępu do nauki. Działania związane z uruchomieniem polityki rozpoczęły się od udostępniania publikacji w otwartym dostępie. Kolejno powstawały Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa (JBC) w 2010 roku i Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego (RUJ) w 2014 roku. W samym repozytorium w otwartym dostępie znajdują się obecnie: 58 249 pełnych tekstów publikacji naukowych, popularnonaukowych i dydaktycznych, 452 rozprawy doktorskie i 64 zestawy danych badawczych²⁴. Dzięki temu, że jedną z kolekcji RUJ jest oficjalna bibliografia publikacji pracowników UJ, każdy autor – na podstawie zarządzeń Rektora nr 130 z 23 grudnia 2014 roku

¹⁹ ROARMAP, *Policies Adopted by Quarter*, 2022, <https://roarmap.eprints.org/> [dostęp: 30.08.2022]. Stan na luty 2022 roku.

²⁰ R. Morais, et al., *From Principles to Practices: Open Science at Europe's Universities: 2020–2021 EUA Open Science Survey Results*, Brussels 2021, s. 13, 40, <https://tinyurl.com/y54ny7e9> [dostęp: 30.08.2022].

²¹ *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, <https://tinyurl.com/46n8jj4n> [dostęp: 23.09.2022].

²² I. Sójkowska, N. Gruenpeter, *Polityki otwartości w Polsce*, s. 3, <https://tinyurl.com/3vphrmym> [dostęp: 31.08.2022]; Zarządzenie nr 109 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 20 grudnia 2019 roku w sprawie: Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, <https://tinyurl.com/34uhe6fk> [dostęp: 10.08.2022].

²³ J. Auksztol, Urząd Statystyczny w Gdańsku, *Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2020/2021 (wyniki wstępne)*, Gdańsk 2021, <https://tinyurl.com/3km9m9t9> [dostęp: 31.08.2022].

²⁴ Zob. <https://ruj.uj.edu.pl>, stan na 26 sierpnia 2022 roku.

i nr 71 z 23 października 2018 roku – jest zobligowany do deponowania metadanych swoich publikacji²⁵. Z jednej strony pozwala to na ilościową i jakościową kontrolę wydawniczą, z drugiej – w pierwszej fazie wprowadzania otwartości na UJ pozwoliło bibliotekarzom na prowadzenie akcji promocyjnych i bezpośredni kontakt z naukowcami w celu uzupełnienia opisu plikiem z pełnym tekstem publikacji. Również w strategii Uniwersytetu Jagiellońskiego do 2030 roku położony jest nacisk m.in. na „opracowanie i wdrożenie programu «Otwarta Nauka» obejmującego różne praktyki upowszechniania wyników badań, zacieśniania współpracy naukowej, wymiany informacji z korzyścią dla nauki i społeczeństwa oraz otwierania procesu tworzenia i komunikowania wiedzy naukowej”²⁶.

Metody badawcze

Do przygotowania artykułu zostały wykorzystane metody analizy i krytyki piśmiennictwa oraz studium przypadku, których zastosowanie pozwoliło zebrać dane i na ich podstawie szczegółowo opisać temat polityki otwartego dostępu do nauki z perspektywy wdrożenia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Na podstawie literatury przedmiotu rozpoznany został stan badań. Analizę stanu otwartego dostępu do nauki na UJ umożliwiły dokumenty rządowe, uczelniane akty prawne, dane statystyczne dostępne w systemach UJ, doświadczenia własne autora i zespołu pracowników Oddziału Zbiorów Cyfrowych oraz Oddziału Dygitalizacji, a także obserwacje poczynione w trakcie realizacji zadań związanych z opisywanym tematem.

²⁵ Zarządzenie nr 130 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 grudnia 2014 roku w sprawie: trybu rejestracji dorobku publikacyjnego pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, <https://tinyurl.com/dtfws7am> [dostęp: 8.08.2022]; Zarządzenie nr 71 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 października 2018 roku w sprawie trybu rejestracji dorobku publikacyjnego pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz podawania nazwy Uniwersytetu Jagiellońskiego przy afiliowaniu publikacji, Kraków 2018, https://bip.uj.edu.pl/documents/1384597/140850271/zarz_71_2018.pdf [dostęp: 8.08.2022].

²⁶ *Strategia rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego do 2030 r.*, <https://tinyurl.com/5n955bce> [dostęp: 31.08.2022].

Przygotowania do wprowadzenia otwartego dostępu na UJ

Na UJ oficjalnym pierwszym krokiem wdrażania idei otwartego dostępu do nauki było uruchomienie wspomnianego wyżej Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, które zostało powołane na podstawie zarządzenia nr 129 Rektora UJ z 23 grudnia 2014 roku. W pierwszym paragrafie tego aktu prawnego można przeczytać, że repozytorium służy do upowszechniania i promowania dorobku naukowo-badawczego i dydaktycznego UJ²⁷. Jednak skuteczne działania w zakresie wprowadzenia nowej polityki komunikacji naukowej wymagają zaangażowania całej społeczności akademickiej, co nie jest proste i wymaga większych starań, nie tylko na terenie uczelni, ale również na poziomie krajowym.

W roku 2014 rozpoczął prace zespół doradczy do spraw otwartego dostępu do treści naukowych, powołany oficjalnie przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2015 roku. W ramach działalności zespołu powstał dokument zatytułowany *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do treści naukowych w Polsce*²⁸. Przedstawiciel Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) uczestniczył w posiedzeniach i pracach zespołu. Działania na poziomie ministerialnym nie poszerzyły jednak znacząco wiedzy pracowników UJ w tej kwestii.

Na kanwie opisanych działań pracownicy BJ rozpoczęli szkolenia przybliżające społeczności akademickiej UJ ideę otwartego dostępu i otwartej nauki oraz zachęcające do deponowania prac naukowych w RUJ. Była to bardzo trudna praca. Wiele osób, przywiązanych do starego modelu komunikacji, zupełnie nie wykazywało zainteresowania publikowaniem w otwartym dostępie. Niemniej prowadzone cyklicznie wykłady i szkolenia powoli przynosiły zamierzone efekty. Na podstawie badań przeprowadzonych w latach 2019–2021 można ustalić, że 84% pracowników UJ było zainteresowanych udostępnianiem tekstów naukowych w RUJ²⁹.

Poza szkoleniami od roku 2016 pracownicy BJ angażowali się w organizację Tygodnia Otwartego Dostępu. Oprócz działań promocyjno-reklamowych (plakaty, ulotki, mailing, informacje na stronach internetowych i w mediach społecznościowych) zapraszali naukowców na wykłady

²⁷ Zarządzenie nr 129 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 grudnia 2014 roku w sprawie: utworzenia instytucjonalnego Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, <https://tinyurl.com/59mbn3p2> [dostęp: 08.08.2022].

²⁸ *Raport nt. realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015–2017*, Warszawa 2018, <https://tinyurl.com/yddhywhs> [dostęp: 08.08.2022].

²⁹ L. Szafranski, *Otwarta nauka w opinii naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Horyzonty informacji*, t. 3, red. P. Korycińska, Kraków 2021, s. 52–53, <https://tinyurl.com/2f92wcmp> [dostęp: 17.08.2022].

i prelekcje związane z otwartym dostępem do nauki. Nie zawsze było to skuteczne i wpływało na frekwencję. Zaszczepiało jednak świadomość, że BJ jest miejscem, gdzie można uzyskać informacje i wsparcie dotyczące publikowania w otwartym dostępie.

Kontynuacją działań związanych z wprowadzaniem otwartej nauki na UJ było uruchomienie projektu „Repozytorium otwartego dostępu do dorobku naukowego i dydaktycznego UJ”. Do najważniejszych celów projektu należały m.in.: rozbudowa RUJ, udostępnienie jak największej liczby publikacji naukowych w otwartym dostępie i wykłady przybliżające temat otwartej nauki. W ramach tych prac w RUJ udostępniono ponad 47 tys. publikacji naukowych, we wszystkich jednostkach naukowych UJ w latach 2019–2021 przeprowadzono dla pracowników naukowo-dydaktycznych UJ oraz bibliotekarzy z bibliotek instytutowych i wydziałowych 37 wykładów przybliżających funkcjonowanie nowego oprogramowania Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego i informujących o zaletach i wadach otwartej nauki oraz publikowania w otwartym dostępie.

Pracownicy BJ kontaktowali się z wydawcami polskimi i zagranicznymi w celu pozyskania zgody na udostępnianie w Repozytorium UJ prac naukowych pracowników UJ, które zostały wydane przed powstaniem polityki otwartości UJ. Dzięki tym działaniom wiele tekstów naukowych opublikowano w otwartym dostępie.

Prowadzone były negocjacje z wydawcami współpracującymi z UJ w celu ustalenia zasad wydawania publikacji w otwartym dostępie.

Pokłosiem opisywanych działań informacyjnych i technicznych – po konsultacjach z władzami i zainteresowanymi jednostkami UJ – było opublikowanie polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych. Zostało to ogłoszone zarządzeniami Rektora UJ z 20 grudnia 2019 roku dotyczącymi polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz powołania Pełnomocnika Rektora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych³⁰. Były to jedne z pierwszych w Polsce wewnętrznych regulacji dotyczących otwartego dostępu. Polityka UJ w tym zakresie nie jest twarda,

³⁰ Zarządzenie nr 109 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 20 grudnia 2019 roku w sprawie: Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, <https://tinyurl.com/34uhe6fk> [dostęp: 10.08.2022]; Zarządzenie nr 110 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 20 grudnia 2019 roku w sprawie: powołania i ustalenia zakresu działania Pełnomocnika Rektora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych, Kraków, 2019, <https://tinyurl.com/44r6h53s> [dostęp: 10.08.2022].

choć pracownicy i doktoranci UJ powinni podejmować starania związane z udostępnianiem swoich publikacji i danych badawczych w otwartym dostępie. Wymienione wcześniej wykłady przyczyniły się do wzrostu świadomości społeczności akademickiej UJ w tym zakresie – wiele osób zainteresowało się publikowaniem swoich prac w Repozytorium UJ i negocjowaniem z wydawcami możliwości publikowania w otwartym dostępie. Jasne stanowisko władz UJ i ogłoszona polityka miały też duże znaczenie w negocjacjach z wydawcami.

W 2021 roku projekt zakończył się konferencją, która zgromadziła ponad 350 uczestników, co pozwala sądzić, że otwartość w nauce jest obecnie bardzo ważnym tematem.

Należy podkreślić, że wszystkie opisane wyżej działania nie byłyby możliwe bez ogromnego zaangażowania bibliotekarzy z BJ i bibliotek innych jednostek UJ.

Realizacja polityki otwartego dostępu na UJ

W 2016 roku UJ wspólnie z siedmioma innymi europejskimi uniwersytetami zainicjował powstanie sieci The Guild of European Research-Intensive Universities³¹. Od 2018 roku w ramach sieci działa Open Science Working Group. Pracownicy BJ czynnie zaangażowali się w działania grupy. Współpraca z przedstawicielami innych uczelni pozwoliła nie tylko na wymianę doświadczeń, ale również na wywieranie wpływu i komentowanie aktów prawnych związanych z wdrażaniem otwartej nauki, przygotowywanych przez Unię Europejską i Komisję Europejską.

Od 2021 roku eksperci ds. zarządzania zasobami cyfrowymi z Biblioteki Jagiellońskiej uczestniczą w pracach zespołu Open Research Cluster działającego w ramach sojuszu Una Europa, do którego należy 11 głównych europejskich uniwersytetów. Zaangażowanie we współpracę z zespołem międzynarodowych specjalistów, skupiającym przynajmniej po jednej osobie z danej uczelni, pozwala nie tylko na wymianę doświadczeń, ale też na zbieranie konkretnych danych na temat m.in. stanu otwartej nauki w poszczególnych uczelniach, infrastruktury technicznej i badawczej umożliwiającej wdrażanie otwartego dostępu, sposobów na pozyskanie wsparcia w finansowaniu wydania publikacji w otwartym dostępie, barier związanych z otwartym publikowaniem danych badawczych i publikacji naukowych.

³¹ Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, *UJ w sieci The Guild*, <https://the-guild.uj.edu.pl/uj-w-sieci> [18.08.2022]; The Guild of European, *About*, <https://www.the-guild.eu/about> [dostęp: 18.08.2022].

Międzynarodowa działalność pracowników biblioteki wpływa m.in. na rozwinięcie infrastruktury technicznej wspierającej otwartą naukę na UJ, udoskonalanie prowadzonych szkoleń i wykładów na temat otwartej nauki, związanych m.in. z wydawaniem publikacji, upublicznianiem danych badawczych, prowadzeniem szkoleń na temat zarządzania danymi badawczymi itp. W związku z tym, że nie każdy ma czas na uczestnictwo w szkoleniach, w 2020 roku na portalu UJ powstała strona: *Otwarta nauka na UJ*, z poziomu której każdy, kto ma dostęp do Internetu, może zapoznać się z aktami prawnymi dotyczącymi otwartej nauki obowiązującymi na UJ, najświeższymi informacjami na temat możliwości uzyskania wsparcia finansowego na wydanie własnych publikacji w otwartym dostępie, aktualnościami związanymi z otwartą nauką, instrukcjami na temat ścieżek publikowania otwartego itp.³². Stroną zarządzają bibliotekarze z Oddziału Zbiorów Cyfrowych i Oddziału Dygitalizacji BJ.

Równoległe z działaniami organizowanymi w Bibliotece Jagiellońskiej Biblioteka Medyczna Collegium Medicum UJ (BM CM UJ) rozpoczęła prace nad projektem „Portal Zarządzania Wiedzą i Potencjałem Naukowym Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Medicum jako moduł Polskiej Platformy Medycznej”, którego jednym z głównych celów było uruchomienie systemu CRIS (ang. Current Research Information System). Wśród modułów systemu znajduje się oprogramowanie zarządzające repozytorium, pozwalające na gromadzenie, udostępnianie i archiwizację publikacji i danych badawczych w otwartym dostępie.

W ramach projektu i w porozumieniu z władzami UJ została zaktualizowana polityka otwartości UJ, powołano też koordynatora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych oraz jego zastępcę. Ich zadaniem jest wdrożenie otwartego dostępu w CM UJ. Zostało to ogłoszone zarządzeniami nr 5 i nr 6 Rektora UJ z 21 stycznia 2022 roku³³. W Polsce jest to działanie pionierskie, ponieważ żadna uczelnia

³² L. Szafrński, *Gromadzenie danych badawczych w Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego i wsparcie naukowców w zakresie otwartej nauki*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 5, s. 5, <https://tinyurl.com/573shpfn> [dostęp: 23.08.2022].

³³ Zarządzenie nr 5 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 21 stycznia 2022 roku w sprawie: Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników, doktorantów i studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2022, <https://tinyurl.com/2p8vstx7> [dostęp: 27.08.2022]; Zarządzenie nr 6 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 21 stycznia 2022 roku w sprawie: powołania i określenia zakresu działania Koordynatora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych oraz Zastępcy Koordynatora ds. otwartego

jeszcze nie aktualizowała polityki otwartości, a wiele z nich w ogóle nie wydało aktów prawnych z tym związanych. W zaktualizowanej polityce poza powołaniem koordynatorów zostały m.in. rozszerzone zapisy dotyczące danych badawczych, dodano zapisy na temat przygotowania planu zarządzania danymi oraz publikowania w Portalu Zarządzania Wiedzą UJ CM tekstów i danych badawczych wytworzonych w CM UJ, Wydawnictwo UJ zostało zobowiązane do wyrażania zgody na publikowanie wydanych tekstów naukowych w RUJ³⁴.

W Bibliotece Jagiellońskiej powstały dwa stanowiska stewarda danych (ang. *data steward*), jedno z pierwszych w Polsce. Pozwoliło to na stworzenie odpowiedniego wsparcia dla naukowców, które w pierwszej kolejności dotyczyło zarządzania danymi badawczymi w projektach naukowych realizowanych z funduszy pozyskanych z Narodowego Centrum Nauki (NCN).

Stewardzi danych odpowiedzialni są za procesy gromadzenia, opracowania, przetwarzania, udostępniania, archiwizacji i ponownego wykorzystania danych oraz doradztwo i wsparcie w tym zakresie³⁵. Zajmują się recenzowaniem, pomagają naukowcom w przygotowywaniu planów zarządzania danymi (ang. *data management plan*) oraz tworzą procedury i regulaminy obowiązujące w tym zakresie na UJ. Uczestniczą w spotkaniach Grupy Roboczej Data Stewardship Competence Centers PL powołanej przez dr Annę Wałek, dyrektor Biblioteki Politechniki Gdańskiej, oraz w zebraniach członków sieci European Open Science Cloud Polska (EOSC PL), powołanej przez NCN.

Osoby pracujące jako stewardzi danych odbyły szkolenia zewnętrzne i wewnętrzne związane z zarządzaniem danymi badawczymi i przygotowywaniem planów zarządzania danymi. Przygotowują się do prowadzenia szkoleń w tym zakresie dla naukowców UJ. Do tej pory takie szkolenia przeprowadzał koordynator UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych.

Szkolenia odbywają się cyklicznie dwa razy w roku. W zależności od potrzeb realizuje się średnio od 5 do 8 zajęć³⁶. Podstawowym tematem szkoleń jest przygotowanie planu zarządzania danymi, dodatkowo

dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych, Kraków 2022, <https://tinyurl.com/45y895e6> [dostęp: 27.08.2022].

³⁴ Ibidem.

³⁵ A. Wałek, *Data Librarian and Data Steward – New Tasks and Responsibilities of Academic Libraries in the Context of Open Research Data Implementation in Poland*, „Przegląd Biblioteczny” 2019, z. 4, s. 507.

³⁶ Zob. *Otwarta nauka na UJ: szkolenia*, <https://pod.uj.edu.pl/nasze-szkolenia> [dostęp: 22.08.2022].

prezentowane są zagadnienia związane z odpowiednim zarządzaniem danymi badawczymi oraz przydatne narzędzia i systemy wspomagające te procesy.

Stewardzi danych uczestniczą czynnie we wdrażaniu Repozytorium Otwartych Danych Badawczych Uczelni Krakowskich (RODBUK). Od czerwca 2021 roku działa zespół roboczy KZB ds. repozytorium otwartych danych badawczych uczelni krakowskich. Został on powołany przez Radę Dyrektorów Krakowskiego Zespołu Bibliotecznego (RD KZB)³⁷. Członkowie zespołu na każdym etapie wdrożenia współpracują z przedstawicielami ACK Cyfronet, którzy odpowiadają za stronę techniczną przedsięwzięcia. W uruchomieniu RODBUK uczestniczy sześć uczelni krakowskich (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie). Pracownicy BJ wspólnie z przedstawicielami pozostałych bibliotek z wyżej wymienionych uczelni pracują nad zestawem metadanych, strukturą kolekcji, testują system pod kątem poprawności działania i wdrożonych komponentów, projektują wygląd i przygotowują tłumaczenia interfejsu.

Istotnym elementem wdrażania otwartego dostępu do nauki są finanse. Na UJ opłaty za publikowanie w otwartym dostępie pozyskuje się na różne sposoby, m.in. za pomocą odpowiednich umów z wydawcami, ze środków uzyskanych z NCN na realizację projektów badawczych oraz ze środków programu strategicznego „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”. Mogłoby się wydawać, że mnogość źródeł finansowania oraz sprawnie funkcjonujące repozytorium sprawiają, że problem opłat za publikowanie w otwartym dostępie nie istnieje. Okazuje się jednak, że pozyskiwane środki nie są wystarczające. Problemem jest też, pomimo prowadzenia szerokiej akcji informacyjnej, niedoinformowanie pracowników, którzy nieświadomie wydają publikacje w miejscach, w których proces wydawniczy nie może być sfinansowany z opisanych źródeł. Są to jednak pojedyncze przypadki.

³⁷ KZB Krakowski Zespół Biblioteczny, *Zespoły robocze: Zespół roboczy KZB ds. repozytorium otwartych danych badawczych uczelni krakowskich*, http://www.kzb.krakow.pl/?page_id=12 [23.08.2022].

Zakończenie

Temat otwartego dostępu w nauce i jego wprowadzania na uczelni – pomimo wielu realizowanych działań edukacyjnych – jest nadal trudny ze względu na podejście pracowników uczelni. Z badań przeprowadzonych w 2021 roku przez autora tego tekstu wynika, że nadal 16% pracowników UJ nie jest zainteresowanych deponowaniem swoich publikacji w repozytorium, a 13% uważa, że nie powinno się publikować wszystkich tekstów naukowych w otwartym dostępie³⁸.

W realizacji otwartego dostępu do nauki pomagają działania podejmowane na uczelni. Największym problemem okazują się – jak zawsze – finanse. Część kosztów pokrywa Ministerstwo Edukacji i Nauki, część uczelnia, ale nadal nie są to wystarczające kwoty.

Następnym krokiem – poza znalezieniem trwałych źródeł finansowania – jest wprowadzanie na uczelni kolejnych obszarów otwartej nauki.

Każda uczelnia – pomimo wdrażania tych samych przepisów prawnych – ma inne cele i odmienne sposoby ich realizacji. Dlatego też temat otwierania nauki – chociaż już wielokrotnie powtarzany w innych publikacjach – został podjęty w niniejszym artykule w celu opisania doświadczeń, jakie ma w tym zakresie Biblioteka Jagiellońska. W przyszłości może to pomóc innym uczelniom w podjęciu decyzji o wdrożeniu polityki otwartości oraz uniknięciu kosztownych błędów.

Na koniec warto dodać, że otwarta nauka realizowana w sposób systematyczny i uporządkowany odpowiednimi zarządzeniami przynosi korzyści zarówno autorom publikacji, jak i użytkownikom. Pierwsi zyskują m.in. większą cytowalność i rozpowszechnienie publikacji, drudzy natomiast – m.in. łatwiejszy, nieograniczony dostęp do pełnego tekstu naukowego.

Bibliografia

Akty prawne

Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie informacji naukowej w epoce cyfrowej: dostęp, rozpowszechnianie i konserwacja {SEC(2007)181} /* COM/2007/0056 końcowy */, Bruksela 2007, <https://tinyurl.com/bdeca9x4> [dostęp: 23.09.2022].

Kroes N., *Zalecenie Komisji z dnia 17 lipca 2012 r. w sprawie dostępu do informacji naukowej oraz jej ochrony (2012/417/UE)*, Dz. Urz. UE 2012, L 194/41, <https://tinyurl.com/mrpn9twp> [dostęp: 23.09.2022].

³⁸ L. Szafrąński, *Otwarta nauka...*, s. 52–53.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1290/2013 z dnia 11 grudnia 2013 r. ustanawiające zasady uczestnictwa i upowszechniania dla programu „Horyzont 2020” – programu ramowego w zakresie badań naukowych i innowacji (2014–2020) oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1906/2006, Dz. Urz. UE, L 347/81, <https://tinyurl.com/4hamt46u> [dostęp: 23.09.2022].

Strategia rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego do 2030 r., <https://tinyurl.com/5n955bce> [dostęp: 31.08.2022].

Zarządzenie nr 129 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 grudnia 2014 roku w sprawie: utworzenia instytucjonalnego Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, <https://tinyurl.com/59mbn3p2> [dostęp: 8.08.2022].

Zarządzenie nr 130 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 grudnia 2014 roku w sprawie: trybu rejestracji dorobku publikacyjnego pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, <https://tinyurl.com/dtfws7am> [dostęp: 8.08.2022].

Zarządzenie nr 71 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23 października 2018 roku w sprawie trybu rejestracji dorobku publikacyjnego pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz podawania nazwy Uniwersytetu Jagiellońskiego przy afiliowaniu publikacji, Kraków 2018, <https://tinyurl.com/hw4e4af7> [dostęp: 8.08.2022].

Zarządzenie nr 109 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 20 grudnia 2019 roku w sprawie: Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników i doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, <https://tinyurl.com/34uhe6fk> [dostęp: 10.08.2022].

Zarządzenie nr 110 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z 20 grudnia 2019 roku w sprawie: powołania i ustalenia zakresu działania Pełnomocnika Rektora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych, Kraków 2019, <https://tinyurl.com/44r6h53s> [dostęp: 10.08.2022].

Zarządzenie nr 5 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 21 stycznia 2022 roku w sprawie: Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników, doktorantów i studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022, <https://tinyurl.com/2p8vstx7> [dostęp: 27.08.2022].

Zarządzenie nr 6 Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 21 stycznia 2022 roku w sprawie: powołania i określenia zakresu działania Koordynatora UJ ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych oraz Zastępcy Koordynatora ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych, Kraków 2022, <https://tinyurl.com/45y895e6> [dostęp: 27.08.2022].

Opracowania

Adamiec A., *Model oceny akademickich repozytoriów instytucjonalnych w Polsce w kontekście otwartej nauki*, Warszawa 2021 (rozprawa doktorska), <https://tinyurl.com/3wjxbef4> [dostęp: 9.10.2022].

Auksztol J., *Urząd Statystyczny w Gdańsku, Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2020/2021 (wyniki wstępne)*, Gdańsk: GUS 2021, <https://tinyurl.com/3km9m9t9> [dostęp: 31.08.2022].

- Chand P., Murthy T.A.V., Prakash K., Gohel U., *Institutional Repositories, Open Access Movement and OAI-PMH Complaint Software*, Ahmedabad: INFLIBNET 2004, s. 52–64, <https://tinyurl.com/yvvn6nsku> [dostęp: 7.10.2022].
- Christian G., *Open Access Initiative and the Developing World*, „African Journal of Library Archives and Information Science” 2008, t. 18, nr 2, s. 1–11, <https://tinyurl.com/22tanx56> [dostęp: 7.10.2022].
- Diamond Open Access*, 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_open_access [dostęp: 31.12.2022].
- European Science Foundation, *About Plan S*, <https://www.coalition-s.org> [dostęp: 23.09.2022].
- JISC, *OpenDOAR Statistics*, <https://tinyurl.com/2u95ffek> [dostęp: 9.10.2022].
- Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce, MNiSW, <https://tinyurl.com/46n8jj4n> [dostęp: 4.06.2020].
- KZB Krakowski Zespół Biblioteczny, *Zespoły robocze: Zespół roboczy KZB ds. repozytorium otwartych danych badawczych uczelni krakowskich*, http://www.kzb.krakow.pl/?page_id=12 [23.08.2022].
- Lynch C., *Institutional Repositories: Essential Infrastructure for Scholarship in the Digital Age*, „ARL: A Bimonthly Report” 2003, nr 226, s. 1–7, <https://tinyurl.com/3ttne4f> [dostęp: 7.10.2022].
- Morais R. et al., *From Principles to Practices: Open Science at Europe’s Universities: 2020–2021 EUA Open Science Survey Results*, Brussels: European University Association 2021, <https://tinyurl.com/y54ny7e9> [dostęp: 30.08.2022].
- Otwarta nauka*, 2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Otwarta_nauka [dostęp: 9.08.2022].
- Otwarty dostęp*, 2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Otwarty_dost%C4%99p [dostęp: 30.08.2022].
- Otwarta nauka na UJ: szkolenia*, <https://pod.uj.edu.pl/nasze-szkolenia> [dostęp: 22.08.2022].
- Poślada U., *Rozwój idei otwartej nauki na przykładzie ośrodków uniwersyteckich w Polsce*, „Folia Bibliologica” 2020, t. 62, s. 45–69. DOI: <https://doi.org/10.17951/fb.2020.62.45-69>
- Raport nt. realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015–2017*, Warszawa 2018, <https://tinyurl.com/yddhywhs> [dostęp: 8.08.2022].
- ROARMAP, *Policies Adopted by Quarter*, 2022, <https://roarmap.eprints.org> [dostęp: 30.08.2022].
- Sójkowska I., Gruenpeter N., *Polityki otwartości w Polsce*, Koalicja Otwartej Edukacji, <https://tinyurl.com/3vpghmym> [dostęp: 31.08.2022].
- Suber P., *Otwarty dostęp*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2014. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323515777>
- Szafrański L., *Gromadzenie danych badawczych w Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego i wsparcie naukowców w zakresie otwartej nauki*, „Biuletyn EBIB” 2020, nr 5, s. 5, <https://tinyurl.com/573shpnf> [dostęp: 23.08.2022].
- Szafrański L., *Otwarta nauka w opinii naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Horizonty informacji*, t. 3, red. P. Korycińska, Kraków: Uniwersytet Jagielloński,

- Biblioteka Jagiellońska 2021, s. 46–56, <https://tinyurl.com/2f92wcmp> [dostęp: 17.08.2022].
- Szafrński L., *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 2019, <https://tinyurl.com/5f5f42vz> [dostęp: 30.08.2022].
- The Guild of European, *About*, <https://www.the-guild.eu/about> [dostęp: 18.08.2022].
- UNESCO, *UNESCO Recommendation on Open Science*, Paris: UNESCO 2021, <https://tinyurl.com/2s43pps> [dostęp: 9.08.2022].
- Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, *UJ w sieci The Guild*, <https://the-guild.uj.edu.pl/uj-w-sieci> [18.08.2022].
- Walek A., *Data Librarian and Data Steward – New Tasks and Responsibilities of Academic Libraries in the Context of Open Research Data Implementation in Poland*, „Przełęcz Biblioteczny” 2019, z. 4, s. 507. DOI: <https://doi.org/10.36702/pb.634>

LESZEK SZAFRAŃSKI

Practical execution of the open access policy with the example of the Jagiellonian University in Cracow

Abstract. The underlying goal of the present study is to investigate the experience gained by the Jagiellonian Library staff in the implementation process of the new open knowledge policy at the Jagiellonian University. The discussed tasks and decisions pertaining to the process focus on both the historical aspects of the implementation of the policy and the relevant activities that are either being carried out now or became effective following the introduction of relevant legal acts and a series of legal instruments pertaining to the comprehensive realisation of the project.

Applicable methods of literature analysis and review were used to collect data, just as a case study, which altogether allowed the concerns of open access to knowledge to be properly distinguished and discussed in detail from the perspective of its implementation at the Jagiellonian University.

Our experience thus far indicates that the main issues in the implementation of open knowledge at the University include insubstantial awareness among staff, as well as insufficient funding. The main advantages of open knowledge, however, include: limitless access to literature and a better promulgation of research results, scholarly output and publications.

Keywords: open access, open knowledge, open access policy, scholarly communication, Jagiellonian University Repository, Jagiellonian University.

Tekst wpłynął do Redakcji 31 sierpnia 2022 roku.